

La tendència cap a la uniformitat: la velarització dels radicals palatals dels verbs de la segona conjugació del català*

Manuel Badal
Universitat de València

1. Introducció

La subclasse de verbs velaritzats de la segona conjugació catalana es caracteritza, actualment, per presentar una gran estabilitat i sistematicitat. L'element /g/, en verbs com *deure* o *dir*, o /sk/, en verbs com *nàixer* o *viure*, es manifesta en la major part de verbs d'aquesta subclasse en les persones que s'indiquen a la taula 1, en la qual s'exemplifiquen les formes velaritzades del verb *deure*, representant del model amb /g/, i del verb *viure*, representant del model amb /sk/.

	<i>deure</i>	<i>viure</i>
1a present d'indicatiu	<i>dec</i>	<i>visc</i>
Present de subjuntiu	3a <i>dega / degui</i>	3a <i>visca / visqui</i>
Passat simple	3a <i>degué</i>	3a <i>visqué</i>
Imperfet de subjuntiu	3a <i>degués / deguera</i>	3a <i>visqués / visquera</i>
3a, 4a i 6a imperatiu	3a <i>dega / degui</i>	3a <i>visca / visqui</i>
Participi	<i>degut</i>	<i>viscut</i>

Taula 1. Distribució de l'extensió /g/ en el verb *deure* i de l'extensió /sk/ en el verb *viure*. (Dels temps en què la consonant velar apareix en totes les persones, només n'oferim la tercera.)

La distribució de la consonant velar que es descriu a la taula 1 és, tanmateix, producte d'una sèrie de canvis diacrònics. Un d'aquests canvis és el procés de velarització analògica que van experimentar els verbs de la segona conjugació del tipus *deure* o *valdre*. Els verbs d'aquesta subclasse només presentaven inicialment la consonant velar /g/¹ en els temps procedents del tema de perfet llatí: passat simple, antic condicional en *-ra* (procedent del plusquamperfet d'indicatiu llatí) i imperfet de subjuntiu (provinent del plusquamperfet de subjuntiu llatí). Aquest conjunt de temps verbals rep l'etiqueta de morfoma PyTA (Maiden 2001), acrònim de l'expressió *perfecto y tiempos afines* (Menéndez Pidal, 308). En determinades subclasses verbals, els temps PyTA comparteixen alguna mena de tret formal que no apareix necessàriament en la resta del paradigma del mateix verb, com ara un al·lomorfe del radical o alguna classe d'extensió del radical. En aquest sentit, els verbs que estudiem en aquest treball presenten l'extensió /g/ que, com s'il·lustra a la taula 2, funciona com a marcador dels temps procedents del tema de perfet llatí.

*Aquest estudi, finançat pel programa de subvencions per a la contractació de personal investigador de caràcter predoctoral de la Generalitat Valenciana (ACIF/2017/268), forma part del projecte PID2020-113971GB-C21, finançat pel MCIN / AEI / 10.13039/501100011033. Agraïsc al professor Lluís de Yzaguirre la seua ajuda amb l'extracció de les formes verbals, mitjançant una aplicació l'atell de la Universitat Pompeu Fabra, així com els comentaris i els suggeriments d'Emili Casanova, Jesús Jiménez i Manuel Pérez Saldanya.

¹ En relació amb l'origen de la consonant velar, la major part dels autors adopta la proposta de Meyer-Lübke (§ 278), seguida per Coromines, entre altres, segons la qual /g/ deriva del reforçament de la desinència aspectual dels perfets forts llatins acabats en -UI-: la semivocal [w] dels temps perfectius s'hauria enfortit i hauria acabat convertint-se en una labiovelar obstruent: $w > g^w > g$. En canvi, Wheeler (2011, 195-198), segueix la proposta de Körting i Ronjat i defensa que la consonant velar s'hauria estès analògicament des d'un grup de verbs reduït en què era etimològica amb seguretat, com ara 3a PLACUIT > *plac*, de *plaire* (per a una explicació més detallada, v. Badal 2021, § III.3).

	<i>Deure</i>	<i>Valdre</i>
Passat simple	3a DĒBUIT > <i>dec</i> >> <i>degué</i>	3a VALUIT > <i>valc</i> >> <i>valgué</i>
Plusquamperfet d'indicatiu	3a DĒBUERAT > <i>degra</i> >> <i>deguera</i>	3a VALUERAT > <i>valgra</i> >> <i>valguera</i>
Plusquamperfet de subjuntiu	3a DĒBUISSSET > <i>degués</i>	3a VALUISSSET > <i>valgués</i>

Taula 2. Evolució del llatí al català del passat simple, del plusquamperfet d'indicatiu i del plusquamperfet de subjuntiu dels verbs *deure* i *valdre*. (Els canvis indicats amb el símbol >> corresponen a reorganitzacions morfològiques del sistema, no justificades per l'evolució fonètica regular, que es marca amb el símbol >. Les vocals tòniques apareixen destacades amb negreta.)

En català actual, la primera persona del present d'indicatiu i totes les formes del present de subjuntiu dels verbs com *deure* o *valdre* també contenen l'extensió /g/: p. ex., 1a *dec*, 3a *valga* / *valgui* o 4a *deguem*. Aquestes formes velaritzades són producte d'un procés de propagació analògica intraparadigmàtica des de les formes PyTA cap a la primera persona del present d'indicatiu i tot el present de subjuntiu. Així, el català medieval presentava inicialment formes palatals producte de l'acció de la iod sobre la consonant que la precedia,² com en 1a DĒBEŌ > *deig* o en 3a VALEAT > *valla* (Pérez Saldanya 1998, 59). El procés de palatalització només afectà la primera persona del present d'indicatiu i el present de subjuntiu. Aquest conjunt de formes rep la denominació de morfoma del patró L, la qual fa referència a una distribució en què les persones esmentades comparteixen un tret formal distintiu que, sovint, no apareix en la resta del paradigma del verb mateix (Maiden 2018, 84); en el cas que ens ocupa, un radical amb terminació en consonant palatal. El morfoma rep aquest nom perquè la distribució de les formes que comparteixen trets s'assembla a la lletra L girada, tal com es comprova a la taula 3 a partir de les formes ombrejades, amb palatal, dels verbs *deure* i *valdre*.

		1a	2a	3a	4a	5a	6a
<i>deure</i>	Present indicatiu	DĒBEŌ > <i>deig</i>	DĒBĒS > <i>deus</i>	DĒBĒT > <i>deu</i>	DĒBĒMUS > <i>devem</i>	DĒBĒTIS > <i>devets</i>	DĒBĒNT > <i>deven</i>
	Present subjuntiu	DĒBEAM > <i>deja</i>	DĒBEĀS > <i>deges</i>	DĒBEAT > <i>deja</i>	DĒBEĀMUS > <i>dejam</i>	DĒBEĀTIS > <i>dejats</i>	DĒBEANT > <i>degen</i>
<i>valdre</i>	Present indicatiu	VALEŌ > <i>vall</i>	VALĒS > <i>vals</i>	VALET > <i>val</i>	VALĒMUS > <i>valem</i>	VALĒTIS > <i>valets</i>	VALENT > <i>valen</i>
	Present subjuntiu	VALEAM > <i>valla</i>	VALEĀS > <i>valles</i>	VALEAT > <i>valla</i>	VALEĀMUS > <i>vallam</i>	VALEĀTIS > <i>vallats</i>	VALEANT > <i>vallen</i>

Taula 3. Evolució del llatí al català del present d'indicatiu i del present de subjuntiu dels verbs *deure* i *valdre*. (Les formes amb radical palatal en català, que constitueixen el morfoma L, apareixen ombrejades.)

Dins d'aquesta classe verbal, doncs, trobem radicals que acaben, en la primera persona del present d'indicatiu i en el present de subjuntiu, en consonant africada palatoalveolar, com els casos de *deure* (3a *deja* [dédʒa]) o *caure* (1a *caig* [kátʃ]), o en consonant lateral palatal, com ara *valdre* (3a *valla* [vála]) o *soldre* (1a *sull* [súl]). En canvi, les altres formes del present d'indicatiu presenten un radical regular en els verbs amb radical acabat en *-l*, com *valdre* (3a *val*, 4a *valem*), i en una part dels verbs acabats en *-ure*, com *deure* (3a *deu*, 4a *devem*).

D'acord amb Maiden (2005, 148), el morfoma del patró L mostra una resistència i robustesa diacrònica notables. És fortament coherent i hi ha molts pocs casos de

² Aquest fenomen no es restringeix únicament al català, sinó que es dona en totes les llengües romàniques (per a una explicació més detallada, v. Lausberg, Loporcaro & Maiden 2011b).

sistemes mixtos, en què els radicals al·lomòrfics es conserven en algunes de les caselles del morfoma, però no en altres. No debades, la distribució del morfoma L no només es manté, sinó que juga un paper important en els processos de canvi morfològic, ja que aquesta distribució sovint s'estén analògicament a verbs que inicialment presentaven radicals regulars, sense al·lomorfes (v. Badal 2021, § VII.1).

Quant a la naturalesa morfològica de la velar, en aquest treball adoptem la proposta de Viaplana, seguida per diversos autors (v. Wheeler 1993, Perea, Lloret & Viaplana, entre altres), segons la qual /g/ és considerada una extensió morfològicament independent situada entre el radical i les marques flexives de temps, aspecte i mode. L'extensió /g/, doncs, es podria equiparar morfològicament a l'increment incoatiu dels verbs de la tercera conjugació, i funcionaria com un marcador de classe (Pérez Saldanya 2013, 317). Aquesta teoria es veu reforçada, primerament, pel fet que la consonant velar del morfoma PyTA s'associa a l'afix de perfet llatí -UI- i, segonament, perquè en els verbs amb radical acabat en -n, com *prendre*, i en -l, com *moldre*, l'extensió /g/ s'afeg al radical sense provocar-hi cap alteració (p. ex., 1a *prenc*, 3a *molgués*).

Pel que fa al canvi diacrònic descrit, en aquest treball ens proposem tres objectius principals. El primer objectiu del treball és datar el moment exacte en què les formes del morfoma L dels verbs del tipus *deure* o *valdre* adopten l'extensió /g/. Les dades del corpus serviran, especialment, per a comprovar si hi ha diferències temporals entre aquesta subclasse verbal i la formada per verbs com *beure* o *moldre*, que hem estudiat recentment en un treball semblant (Badal en premsa). Els verbs d'aquest tipus també presentaven inicialment l'extensió /g/ en les formes PyTA (3a *BIBUIT > *bec*, 3a MOLUIT > *molc*). El tret que diferencia aquesta subclasse dels verbs com *deure* o *valdre* és que les persones del morfoma L presentaven etimològicament un radical regular (1a BIBŌ > *beu*, 1a MOLŌ > *mol*). Açò originava, doncs, sincretisme formal entre la primera i la tercera persona del present d'indicatiu: 1a *beu* vs. 3a *beu*; 1a *mol* vs. 3a *mol*. Per tant, un dels punts d'interès d'aquest treball és comprovar si el sincretisme és un factor que accelera la velarització analògica; dit d'una altra manera, constatar si, en verbs com *deure*, que no presenten aquesta problemàtica en tenir un radical palatal, es tarda més a adoptar la velar en el morfoma L.

Un segon objectiu és comprovar si totes les formes del morfoma adopten la consonant velar alhora, segons els criteris de coherència i convergència,³ o si s'observen diferències cronològiques entre les diverses formes en el procés de velarització. Cal notar, en aquest sentit, que una de les relacions implicatives més sòlides en la flexió verbal catalana és la que s'estableix entre la primera persona del present d'indicatiu i el present de subjuntiu (Pérez Saldanya *et al.*, 97). Aquestes persones solen compartir les irregularitats; així doncs, d'acord amb el principi d'estabilitat de les classes flexives,⁴ és

³ D'acord amb els criteris de coherència i convergència (Maiden 2011a, 181; 2018, 93), qualsevol canvi morfològic que afecte el radical d'un morfoma en una part del paradigma d'un verb determinat, afectarà sempre el radical del morfoma corresponent en la resta de les formes del paradigma del verb. Conseqüentment, la diversitat fonològica dels radicals es redueix amb el pas del temps, de manera que els radicals del morfoma acaben convergint en una forma fonològica comuna.

⁴ El principi d'estabilitat de les classes flexives s'emmarca dins dels principis de naturalitat dependents del sistema (Wurzel 1987). Aquest principi afavoreix les classes flexives basades en les propietats extramorfològiques de les paraules i motivades independentment, així com els paradigmes organitzats a partir de sistemes implicatius generals. L'estabilitat està directament relacionada amb la regularitat de les classes. Si un sistema flexiu comprén exclusivament classes flexives estables, tindrà el grau més elevat de naturalitat. Malgrat que la tendència general és l'eliminació d'irregularitats, hi ha casos en què determinades formes irregulars es poden mantenir en el temps, perquè les especificitats estan organitzades implicativament, com ocorre amb els verbs velaritzats que analitzem, en què l'aparició de l'extensió /g/ sol ser sistemàtica.

esperable que si la primera persona del present d'indicatiu adopta l'extensió /g/, també es velaritze tot el present de subjuntiu i viceversa, i també és previsible que, quan la velarització penetra en els dos temps, el canvi es produïska ensems. Finalment, comprovar, a partir de la cronologia, si els problemes de transparència generats entre les formes fortes de la primera i la tercera persona del passat simple (1a *dec*, 3a *dec*) i la primera persona del present d'indicatiu arran de la velarització d'aquesta darrera (1a *deig* >> *dec*) suposen un entrebanc per a la propagació de la velar al morfoma L.

Per tal de descriure el procés de velarització de la primera persona del present d'indicatiu i del present de subjuntiu d'aquesta classe verbal en les obres que constitueixen el corpus, en l'apartat següent exposem la metodologia seguida per a extraure i analitzar els casos. Seguidament, presentem les expectatives temporals sobre el procés de velarització del morfoma L, tenint en compte els conflictes de naturalitat amb el passat simple que es deriven de la velarització de la primera persona del present d'indicatiu. A continuació, en els apartats 4 i 5 presentem els recomptes dels casos de velarització del morfoma L extrets del corpus. Finalment, tanquem el treball amb les conclusions.

2. Metodologia

Per a extraure les formes verbals de l'estudi, hem bastit un corpus base que inclou obres que van des del segle XIII fins al segle XIX (v. taula 4). Tots els textos que formen el corpus pertanyen a la segona meitat de cada segle, ja que, metodològicament, s'ha establert com a objectiu determinar l'estat evolutiu que presenten les formes verbals a la fi de cada bloc temporal. Per a cada segle comptem amb 180.000 paraules: 90.000 paraules corresponen a obres del català occidental, i l'altra meitat a obres del català oriental; hem fet aquesta selecció perquè els dos grans blocs que formen la llengua catalana estiguen igualment representats. Per a portar a terme l'extracció de les formes verbals s'ha emprat una aplicació LATEL de la Universitat Pompeu Fabra (De Yzaguirre). Quan les dades del nostre corpus eren exigües, o quan ens ha semblat convenient ratificar els resultats obtinguts, ens hem valgut del *Corpus Informatitzat del Català Antic* (a partir d'ara, *CICA*).

Segles	Català occidental	Català oriental
XIII	<i>Costums de Tortosa</i>	<i>Llibre de contemplació en Déu</i>
XIV	<i>Epistolari de la València Medieval (I), Els manuals de consells medievals de Xàtiva (1376-1380)</i>	<i>Corbatxo, Els quatre llibres de la reina Elionor de Sicília, La fiyla del rey d'Ungria, Lo somni</i>
XV	<i>Tirant lo Blanch</i>	<i>Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya, Llibre de les solemnitats de Barcelona</i>
XVI	<i>Libre de Antiquitats, Les Memòries del cavaller valencià Gaspar Antist, Constitucions del convent de Sant Josep, Textos de la Cancelleria Reial, Biografia de Català de Valeriola</i>	<i>Diari de Frederic Despalau, Llibre de les Solemnitats de Barcelona</i>
XVII	<i>Notícies de València i son regne</i>	<i>Dietaris de la Generalitat de Catalunya 1674-1689</i>
XVIII	<i>Memòries de mossén Esplugues, Col·loquis valencians atribuïts a Carles Leon</i>	<i>Calaix de sastre, Memòries d'un pagès del segle XVIII</i>
XIX	<i>Ensisam de totes herbes</i>	<i>Lo catalanisme</i>

Taula 4. Obres que formen el corpus, dividides per segles en les files i pel bloc dialectal al qual pertanyen en les columnes

Una vegada realitzats els recomptes, els set segles s'han repartit en quatre blocs (XIII-XIV, XV, XVI i XVII-XIX) perquè habitualment no hi havia diferències remarcables ni entre els dos primers segles ni entre els tres darrers. Per a aclarir si la distribució de les formes no velaritzades i velaritzades (variable 'velaritzat') amb relació als blocs temporals definits (variable 'segle') és aleatòria o no, hem portat a terme diverses proves de khi-quadrat amb el programa SPSS (IBM Corp.). La prova de khi-quadrat es basa en la comparació de les freqüències bivariades obtingudes a partir de les dades obtingudes (freqüències empíriques) amb les freqüències que resultarien si no hi haguera relació d'associació entre les variables 'velaritzat' i 'segle' (freqüències teòriques). La prova produeix dos indicadors: el valor per a χ^2 per a una distribució de dues variables (formes no velaritzades i velaritzades) en els quatre blocs en què s'agrupen els set segles (amb tres graus de llibertat) i la significació asimptòtica (p). El valor de p s'avalua a partir del llinard de 0,05, com és habitual en les ciències socials: quan el valor de p és menor de 0,05, la probabilitat que els elements s'hagen distribuït aleatòriament segons la freqüència global entre els diferents grups és baixa (menor d'un 5 %); en aquest cas, hauríem de descartar la hipòtesi nul·la, segons la qual la variable 'segle' no influeix en la distribució de les formes verbals i assumir que, contràriament, la distribució de les formes velaritzades en els diferents períodes varia. En canvi, si el valor de p és major que 0,05, és a dir, si la probabilitat d'obtenir la distribució real de manera aleatòria és major que un 5 %, acceptarem la hipòtesi nul·la i suposarem que les formes verbals s'han distribuït amb el mateix criteri en els diferents segles. Una vegada s'ha comprovat si les formes estan organitzades aleatòriament o no, s'ha de calcular quina és la potència de la relació entre les variables. Aquesta dada la determina la V de Cramer; el rang d'aquest paràmetre va de 0 a 1: un efecte feble va de 0,1 a 0,2; un de moderat, de 0,2 a 0,4; un de relativament fort, de 0,4 a 0,6; un de fort, de 0,6 a 0,8, i un de molt fort, de 0,8 a 1 (Rea & Parker, 219).

3. Cronologia del procés d'afebliment de les formes rizotòniques de la primera i la tercera persona del passat simple

La propagació de l'extensió /g/ des de les formes de passat fins a la primera persona del present d'indicatiu originava problemes de transparència amb el passat simple, atès que s'originava un sincretisme formal entre el present i la primera i la tercera persona del passat simple: 1a *dec* vs. 1a *dec*, 3a *dec*; 1a *valc* vs. 1a *valc*, 3a *valc*. Per aquest motiu, podem pressuposar que la velarització de la primera persona del present d'indicatiu no es podia produir de forma generalitzada fins al moment en què les formes fortes del passat simple s'afebliren, això és, fins al moment en què l'accent passara de recaure en el radical a recaure en la desinència (Pérez Saldanya 1995, 293), procés que il·lustrem en (1).

- (1) a. 1a *dec* >> *deguí*, 3a *dec* >> *degué*
 b. 1a *valc* >> *valguí*, 3a *valc* >> *valgué*
 c. 1a *dolc* >> *dolguí*, 3a *dolc* >> *dolgué*

Per aquesta raó, abans de donar compte del procés de velarització del morfoma L en els apartats següents datem el procés d'afebliment de la primera i la tercera persona del passat simple d'aquesta subclasse verbal. Per tal de mostrar els recomptes extrets del corpus, s'ha elaborat un model de taula creuada que conté dues variables: en les files, hi ha els segles, alguns dels quals, com s'ha esmentat més amunt, s'han agrupat en blocs i, en les columnes, la variable analitzada. A la taula 5, concretament, la variable estudiada és la marca de perfet (variable 'perfet'), que distribueix els verbs segons si presenten un perfet fort, amb l'accent sobre el radical, o un perfet feble, amb l'accent sobre la

desinència, en les formes de primera i tercera persona del passat simple del nostre corpus.

		Perfet			
		Fort	Feble		
Bloc temporal	XIII	Recompte	33	—	
		% dins de segle	100 %	0 %	
	XIV	Recompte	5	9	
		% dins de segle	35,7 %	64,3 %	
	XV	Recompte	1	35	
		% dins de segle	2,8 %	97,2 %	
	XVI	Recompte	—	9	
		% dins de segle	0 %	100 %	
	XVII-XIX	Recompte	—	88	
		% dins de segle	0 %	100 %	
	Total		Recompte	39	141
			% dins de segle	21,7 %	78,3 %

Taula 5. Taula creuada de la 1a i la 3a persona del passat simple dels verbs amb el morfoma PyTA velaritzat i radical palatal en el morfoma L, amb els recomptes per segles —variable ‘segle’— en les files i amb els recomptes segons el tipus d’accentuació del perfet —variable ‘perfet’— en les columnes

D’acord amb les dades del corpus, en el segle XIII totes les formes documentades són fortes (2). En el segle XIV, però, els perfets febles ja representen el 64,3 % (3). Aquesta tendència es consolida definitivament en el XV, ja que les formes arrizotòniques constitueixen el 97,2 %. Per tant, en aquest grup de verbs el llindar es trobaria en el s. XV. És esperable, doncs, que el procés de velarització de la primera persona del present d’indicatiu només es pugui consolidar a partir d’aquest punt temporal.

- (2) a. con l’agés creat *casec* peccat en home accidentalment (*Llibre de contemplació en Déu*: XLVI – [4] [XIII])
 b. Encara *plac* a vos, Seyner, ordenar con fos en est segle fembra senta e justa (*Llibre de contemplació en Déu*: LIII – [5] [XIII])
- (3) a. giré·m detràs; e encontinent ella *caygué* (*Lo somni*: 166 [XIV])
 b. car com lo dit mossèn Huc, pervengut, axí com *plagué* a Déu, en cas fortuït (*Epistolari (I)*: 115 [XIV])

4. Resultats de la primera persona del present d’indicatiu

En relació amb les formes del morfoma L, tractarem primerament els resultats de la primera persona del present d’indicatiu (v. taula 6). El criteri de distribució de les formes verbals és el mateix que s’ha fet servir a la taula 5; en aquest cas, però, la variable d’agrupació és ‘velaritzat’, sota la qual els casos es reparteixen en dues caselles segons si presenten extensió velar o conserven la forma amb radical palatal. Podem comprovar com la distribució percentual entre formes no velaritzades (1a *deig*) i velaritzades (1a *dec*) de la primera persona del present d’indicatiu varia notablement al llarg del període estudiat, amb la consolidació de les formes amb l’extensió /g/ cap al final. Per això, d’acord amb els resultats de la prova estadística, sembla que hi ha diferències significatives en la distribució de les formes verbals de la primera persona del present d’indicatiu entre els segles ($\chi^2_{(3)} = 23,766$, $p < 0,001$, V de Cramer = 0,836). La variable ‘segle’, doncs, incideix en la distribució de les formes verbals, amb una associació molt forta entre les variables ‘segle’ i ‘velaritzat’ d’acord amb el valor de la V de Cramer.

		Velaritzat		
		No velaritzat	Velaritzat	
Bloc temporal	XIII-XIV	Recompte	12	1
		Recompte esperat	5,7	7,3
		% dins de segle	92,3 %	7,7 %
	XV	Recompte	2	8
		Recompte esperat	4,4	5,6
		% dins de segle	20 %	80 %
	XVI	Recompte	1	—
		Recompte esperat	0,4	0,6
		% dins de segle	100 %	0 %
	XVII-XIX	Recompte	—	10
		Recompte esperat	4,4	5,6
		% dins de segle	0 %	100 %
Total		Recompte	15	19
		% dins de segle	44,1 %	55,9 %

Taula 6. Taula creuada de la 1a persona del present d'indicatiu dels verbs amb el morfoma PyTA velaritzat i radical palatal en el morfoma L, amb els recomptes per segles —variable 'segle'— en les files i amb els recomptes segons el tipus d'extensió verbal —variable 'velaritzat'— en les columnes

Pel que fa als exemples, durant el primer període estudiat (segles XIII i XIV), les formes etimològiques són majoritàries, atés que representen el 92,3 % dels casos (4). De formes amb l'extensió /g/, únicament se'n documenta una (5).

- (4) a. e si·l n'è feta carta de deute, que la *deg* cobrar, sens tot contrast, per aquesta acció (*Costums de Tortosa*: 187 [XIII])
 b. Jo comens —dix ell— allà hon *deig*, car Job no fou jueu, ans fou ben gentil (*Lo somni*: 86 [XIV])
- (5) E per so que asò se·n saguescha, devotament prech Aquell del qual so que yo *dech* dir e tot altre bé és proceyt e proceex (*Corbatxo*: 10 [XIV])

En el segle XV, però, la situació canvia dràsticament, atés que el 80 % de formes documentades ja presenta l'extensió /g/ (6). De formes etimològiques, només se'n testimonien dos casos (7).

- (6) a. E yo, qui tant hé amat a son pare en vida, tanbé lo *dech* amar en la mort (*Tirant*: 130 [XV])
 b. E plàcia a la divina Bondat que no vixqua yo en lo món si tal com ell no *dech* ésser. (*Tirant*: 235 [XV])
- (7) a. Sapiats, reyna, que yo ara *deig* haver batalla ab alguns de mos enemichs (*Històries e conquestes*: 179 [XV])
 b. perquè deman [de] [consell] a vosaltres què *deig* fer (*Històries e conquestes*: 220 [XV])

En el segle XVI només es documenta una forma, la qual és etimològica (8); per tant, d'aquest segle no es poden extraure conclusions clares a partir de les dades del nostre corpus. Finalment, en el darrer període (segles XVII, XVIII i XIX) es manté la tendència iniciada en el segle XV, ja que totes les formes presenten l'extensió /g/ (9).

- (8) Plàcia a nostre Senyor que fasa lo que *deig* y visca bé a servisi de la divina y humana magestad (*Català de Valeriola*: 149 [XVI])
- (9) a. lo que jo *dech* obrar en quant lo virrey isqués en plaça (*Dietaris Gen. Cat.*: 86 [XVII])

- b. Soc ú y *valc* per tretse, yo done carn, ví y pá, tinc creu, no de Montesa
(*Ensisam*: 223 [XIX])

D'acord amb les dades del corpus, doncs, sembla que el procés de velarització de la primera persona del present d'indicatiu en els verbs del tipus *deure* o *valdre* es va completar en el segle XV, malgrat que del XVI només hem extret una forma i és etimològica. Les dades del *CICA* són semblants a les del nostre corpus, puix que en la segona meitat del segle XV es documenten 13 casos de la forma etimològica *deig* enfront de 61 casos de la forma velaritzada *dec*. Pel que fa a la segona meitat del segle XVI, els casos del *CICA* també són exigus, ja que només es documenten dues ocurrences, una etimològica i una velaritzada.

D'altra banda, els resultats s'adiuen a les nostres previsions inicials, ja que en aquest mateix segle es va consolidar definitivament l'afebliment de la primera i la tercera persona del passat simple en aquests verbs (v. § 3): p. ex., 1a *dec* >> *deguí*, 3a *dec* >> *degué*. Recordem que, mitjançant aquest procés d'afebliment, que ja es trobava bastant avançat en el segle XIV, s'evitava el sincretisme que s'hauria originat entre aquestes dues persones i la primera persona del present d'indicatiu, totes tres amb la mateixa forma: p. ex., 1a *dec* vs. 1a *dec*, 3a *dec*.

La propagació de la consonant velar a la primera persona del present d'indicatiu es pot relacionar amb el principi d'uniformitat;⁵ així, la introducció de l'extensió /g/ permetia atorgar un grau major d'homogeneïtat a la primera persona del present d'indicatiu d'aquests verbs, ja que reduïa el nombre de realitzacions formals d'aquesta persona. No només es reduïa el nombre d'al·lomorfs dins de cada verb, sinó en la classe verbal en conjunt: la velarització de la primera persona del present d'indicatiu comportava l'eliminació dels al·lomorfs del radical, que presentaven etimològicament diverses terminacions, com *caig*, *deig*, *sull* o *vall*, en favor d'una terminació única amb l'extensió /g/ per a tota la classe verbal: *caic*, *dec*, *solc*, *valc*. La introducció de /g/ en la primera persona del present d'indicatiu, a més, permetia augmentar el grau d'iconicitat⁶ dels verbs amb radical acabat en *-l-*, com *doldre*, *soldre* o *valdre*. En les formes palatals inicials, la iconicitat del sistema era mínima, atès que la forma marcada (la primera) s'obtenia mitjançant una alteració de la no marcada (la tercera): p. ex., 1a *dull* vs. 3a *dol*. En canvi, amb les formes analògiques resultants de l'adopció de /g/ la iconicitat esdevenia màxima, ja que la forma marcada s'originava afegint la consonant velar a la forma no marcada: *dol* + /g/ = *dolc*.

5. Resultats del present de subjuntiu

En aquest epígraf presentem la cronologia de l'extensió de la velarització del present de subjuntiu, per tal d'escatir si coincideix amb la de la primera persona del

⁵ El principi d'uniformitat, inserit dins dels principis de naturalitat independents del sistema, afavoreix els paradigmes sense variants al·lomòrfiques (Mayerthaler, 49). Són una mostra les formes col·loquials valencianes de la primera persona del present d'indicatiu i del present de subjuntiu del verb *voler*: 1a *vullc* i 3a *vullga* (en lloc de les normatives i al·lomòrfiques en la base temàtica 1a *vull* i 3a *vulga* / *vulgui*).

⁶ El principi d'iconicitat construccional està relacionat amb les diferències de marcatge funcional existents entre les categories morfosintàctiques i amb la tendència que aquestes diferències de marcatge funcional queden reflectides formalment mitjançant la presència o absència de marques formals (Mayerthaler, 48-49). Atenent al grau d'adequació al principi d'iconicitat, se sol postular l'existència d'una jerarquia d'iconicitat (Wurzel 1989, 11). D'acord amb aquesta jerarquia, es pot diferenciar entre la iconicitat màxima, la mínima, la manca d'iconicitat i la contraiconicitat. La màxima iconicitat es dona quan el terme marcat es forma afegint una marca al no marcat. La mínima iconicitat apareix quan la categoria marcada té una forma diferent de la no marcada. La manca d'iconicitat es produeix quan la categoria marcada té la mateixa forma que la no marcada. I, finalment, la contraiconicitat es dona quan la categoria marcada té una forma més reduïda que la no marcada.

present d'indicatiu. A la taula 7 es constata que la distribució percentual entre formes del present de subjuntiu no velaritzades (3a *deja*) i velaritzades (3a *dega*) varia notablement al llarg dels segles, amb les formes velaritzades com a hegemòniques a la fi del període estudiat. A més, els resultats obtinguts del corpus revelen que hi ha diferències significatives en la distribució de les formes verbals del present de subjuntiu entre els segles ($\chi^2_{(3)} = 119,068$, $p < 0,001$, V de Cramer = 0,746). Així mateix, la magnitud de l'efecte de la variable 'segle' sobre la variable 'velaritzat' és forta, segons el que indica la V de Cramer.

		Velaritzat		
		No velaritzat	Velaritzat	
Bloc temporal	XIII-XIV	Recompte	129	16
		Recompte esperat	96,2	48,8
		% dins de segle	89 %	11 %
	XV	Recompte	4	5
		Recompte esperat	6	3
		% dins de segle	44,4 %	55,6 %
	XVI	Recompte	9	10
		Recompte esperat	12,6	6,4
		% dins de segle	47,4 %	52,6 %
	XVII-XIX	Recompte	—	41
		Recompte esperat	27,2	13,8
		% dins de segle	0 %	100 %
Total		Recompte	142	72
		% dins de segle	66,4 %	33,6 %

Taula 7. Taula creuada del present de subjuntiu dels verbs amb el morfoma PyTA velaritzat i radical palatal en el morfoma L, amb els recomptes per segles —variable 'segle'— en les files i amb els recomptes segons el tipus d'extensió verbal —variable 'velaritzat'— en les columnes

Amb referència a les mostres del corpus, en els segles XIII i XIV les formes etimològiques són les majoritàries, atès que constitueixen el 89 % (10). Així i tot, l'11 % dels casos ja presenta l'extensió /g/ (11).

- (10)a. que d'aquén se *dégia* fer no enbargen ne meten contrast (*Costums de Tortosa*: 33 [XIII])
 b. Tu –dix ell–, per mi, d'aquí avant no pots molt fer que·m *valla* (*Lo somni*: 52 [XIV])
 (11)a. Si per aventura alcun hoste qui pos abs l'ostaler e y *jaga* o y sia vengut per raon de posar aquí (*Costums de Tortosa*: 125 [XIII])
 b. lo dit feyt e que *deguen* tenir altra vegada consell (*Xàtiva*: 120 [XIV])

En els segles XV i XVI la situació és molt equilibrada; així, la distribució de formes amb la consonant velar (12) i etimològiques (13) és pràcticament idèntica, ja que les formes amb /g/ gairebé no sobrepassen el 50 % en cada segle.

- (12)a. ¿qui haurà ten poch sentiment que no·s *dolgue* de tal separació? (*Solemnitats*: 207 [XV])
 b. axí com de les festes se *dega* recitar (*Sant Josep*: 70 [XVI])
 (13)a. seriem de parer que vós, ab tots nosaltres, *dejam* tornar en Catalunya (*Històries e conquestes*: 220 [XV])
 b. enca[ra] que sia per a la comunitat, no y *deja* dispensar (*Sant Josep*: 89 [XVI])

No és fins al darrer període estudiat que totes les formes documentades presenten l'extensió /g/ (14).

- (14)a. per a què *deguen* y regoneguen si seria ab tots los requisits necessaris (*Dietaris Gen. Cat.*: 478 [XVII])
- b. y manà que en avant pena de malpagat *dega* el moliner pagar dita part (*Esplugues*: 139 [XVIII])
- c. y tenen propietats que *valguin* més de vint mil pessetas (*Lo catalanisme*: 271 [XIX])

D'acord amb les dades del corpus, sembla que en els segles XV i XVI les formes amb l'extensió /g/ són igual de freqüents que les etimològiques; de fet, el procés de velarització no es consolida fins al darrer període estudiat. Les dades del *CICA* confirmen parcialment la cronologia del nostre corpus. Hem fet una cerca de formes de primera i de tercera persona del present de subjuntiu de *deure*, puix que és el verb que major freqüència d'ús presenta dins d'aquesta subclasse. En el segle XV es documenten 25 formes de *deja*, enfront de 40 casos de *dega*. Per tant, es constata en aquesta centúria una certa prevalença, estadísticament encara no significativa, de les formes velaritzades, tot i que el canvi encara no s'ha completat. En el segle XVI, però, la situació canvia significativament, ja que es testimonien 36 casos de *dega* i solament 8 de *deja*. Conseqüentment, es pot afirmar que en el segle XVI el procés de velarització del present de subjuntiu pràcticament s'ha consolidat, tot considerant que les formes amb /g/ constitueixen més del 80 % dels casos.

Si comparem les dades d'aquest temps amb les de la primera persona del present d'indicatiu, s'observa que en el subjuntiu hi ha un desfasament d'un segle en l'adopció de la consonant velar. Cal tenir en compte, però, que al segle XV les formes velaritzades ja són tan habituals com les etimològiques. Pel que fa a les causes de l'extensió, la velarització del present de subjuntiu s'explica a partir del principi d'estabilitat de les classes flexives. Com s'ha indicat en § 1, en la flexió verbal catalana és freqüent que la primera persona del present d'indicatiu i el present de subjuntiu compartisquen irregularitats; per tant, l'adopció de l'extensió /g/ en la primera persona del present d'indicatiu comporta que el present de subjuntiu es velaritze analògicament, per la relació implicativa establida entre aquestes persones.

6. Discussió final i conclusions

Una vegada analitzada la penetració de l'extensió /g/ en el morfoma del patró L dels verbs del tipus *deure* o *valdre*, sembla que hi ha una certa diferència en la consolidació de la velarització entre la primera persona del present d'indicatiu i el present de subjuntiu. Malgrat que l'extensió /g/, etimològica en els temps del morfoma PyTA, acaba propagant-se a tot el morfoma L, s'estén al present de subjuntiu amb un segle de diferència. D'acord amb la informació del nostre corpus i del *CICA*, la velarització de la primera persona del present d'indicatiu es completa en el segle XV; en el present de subjuntiu, en canvi, malgrat que en aquest segle les formes amb l'extensió /g/ ja són tan freqüents com les etimològiques, cal esperar fins al XVI perquè les formes velaritzades acaben de consolidar-se. Els principis de coherència i convergència, doncs, es compleixen, però no amb la simultaneïtat prevista inicialment.

D'altra banda, si comparem la cronologia de la subclasse de *deure* o *valdre* amb la dels verbs del tipus *beure* o *modre*, estudiada en Badal (en premsa), es constata com, efectivament, el sincretisme formal entre la primera i la tercera persona del present d'indicatiu és un factor accelerador del canvi, puix que en aquests verbs el canvi es

completa en el segle XIV en els dos temps, és a dir, un segle abans en la primera persona del present d'indicatiu i dos en el present de subjuntiu.

El procés de velarització del morfoma L dels verbs del tipus *deure* es pot justificar a partir del principi d'uniformitat de la morfologia natural: la generalització de l'al·lomorf propi del PyTA amb l'extensió /g/ fins al morfoma L comporta l'eliminació dels radicals al·lomòrfics acabats en consonant palatal. Açò atorga més homogeneïtat al paradigma flexiu d'aquest conjunt de verbs; arran del canvi, se substitueixen els diversos al·lomorfs etimològics per formes amb l'extensió /g/, la qual cosa no solament uniformitza el paradigma de cada verb, sinó la classe verbal en conjunt.

Així mateix, el nostre estudi indica que el possible sincretisme que s'hauria originat entre la primera i la tercera persona del passat simple i la primera persona del present d'indicatiu condiona l'adopció de l'extensió /g/ en aquesta darrera; efectivament, tant el procés d'afebliment dels perfets rizotònics com la introducció de /g/ en la primera persona del present d'indicatiu es consoliden en el segle XV. A la fi de tot el procés evolutiu, els verbs d'aquesta classe, que presenten originalment la consonant velar només en el morfoma PyTA, també l'adopten en el morfoma L. Per consegüent, es crea una subclasse verbal nova dins de la segona conjugació catalana, molt més estable, en què l'aparició de l'extensió /g/ en una forma verbal determinada implica l'aparició de la velar en la resta de persones del morfoma.

Obres citades

- Badal, Manuel. *Morfologia verbal catalana: anàlisi diacrònica dels verbs velaritzats*. Tesi doctoral. Universitat de València, 2021.
- Badal, Manuel. “Extensió de la marca /g/ i desaparició del sincretisme formal en els verbs de la segona conjugació del català.” *Anuari de Filologia. Estudis de Lingüística* (en premsa).
- Coromines, Joan. *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor, 1971.
- De Yzaguirre, Lluís. *Banc Analític d'Antigalles Lèxiques (BADAL)*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2018. En línia: <http://latel.upf.edu/cgi-bin/badal.cgi>
- IBM Corp. *IBM SPSS Statistics for Windows*, vers. 26.0. Armonk, NY: IBM Corp, 2019.
- Körting, Gustav. “Die starken Perfekta auf -c in Altprovenzalischen.” *Zeitschrift für Romanische Philologie* 22 (1898): 258-259.
- Lausberg, Heinrich. *Lingüística románica. Tomo I*. Madrid: Gredos, 1965.
- Lloret, Maria-Rosa & Joaquim Viaplana. “Variació morfofonològica. Variants morfològiques.” *Caplletra* 25 (1998): 43-62. En línia: <https://doi.org/10.7203/caplletra.25.6736>
- Loporcaro, Michele. “Phonological processes.” En Martin Maiden, John Charles Smith & Adam Ledgeway eds. *The Cambridge history of the Romance Languages. Volume 1, Structures*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 109-154. En línia: <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521800723.005>
- Maiden, Martin. “A Strange Affinity: ‘Perfecto y tiempos afines’.” *Bulletin of Hispanic Studies* 78 (2001): 441-464.
- . “Morphological autonomy and diachrony.” En Geert Booij & Jaap van Marle eds. *Yearbook of Morphology 2004*. Dordrecht: Springer, 2005. 137-175. En línia: https://doi.org/10.1007/1-4020-2900-4_6
- . “Morphological persistence.” En Martin Maiden, John Charles Smith & Adam Ledgeway eds. *The Cambridge history of the Romance Languages. Volume 1, Structures*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011a. 155-214. En línia: <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521800723.006>
- . “Morphophonological innovation.” En Martin Maiden, John Charles Smith & Adam Ledgeway eds. *The Cambridge history of the Romance Languages. Volume 1, Structures*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011b. 216-267. En línia: <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521800723.007>
- . *The Romance Verb: Morphomic Structure and Diachrony*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Mayerthaler, Willi. “System-independent morphological naturalness.” En Wolfgang U. Dressler, Willi Mayerthaler, Oswald Panagl & Wolfgang U. Wurzel eds. *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1987. 25-58. En línia: <https://doi.org/10.1075/slcs.10.13may>
- Menéndez Pidal, Ramón. *Manual de gramática histórica española*. Madrid: Espasa-Calpe, 1985 [1a ed. 1904].
- Meyer-Lübke, Wilhelm. *Grammaire des langues romanes. Vol. 2*. París: Welter, 1895.
- Perea, Maria Pilar. “Irregularitat i flexió verbal.” *Zeitschrift für Katalanistik* 10 (1997): 65-79.
- Pérez Saldanya, Manuel. “Analogia i canvi morfològic: a propòsit de les formes verbals velaritzades.” *Caplletra* 19 (1995): 279-305.
- . *Del llatí al català: morfosintaxi verbal històrica*. València: Universitat de València, 1998.

- . “«Que sa il·lustre senyoria cullga o faça cullir dits fruits»: una aproximació històrica als verbs velaritzats.” En Esteve Clua & Maria-Rosa Lloret eds. *Qüestions de morfologia flexiva i lèxica del català. Volum d’homenatge a Joaquim Viaplana*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2013. 313-333.
- Pérez Saldanya, Manuel, Manuel Sifre Gómez & Júlia Todolí Cervera. *Morfologia catalana*. Barcelona: Editorial UOC, 2004.
- Rea, Louis M. & Richard A. Parker. *Designing and Conducting Survey Research: A Comprehensive Guide*. San Francisco: Jossey-Bass, 2014.
- Ronjat, Jules. *Grammaire istorique des parlers provençaux modernes. Vol. 3*. Montpellier: Société des Langues Romanes, 1937.
- Torruella, Joan dir., Josep Martines, Manuel Pérez Saldanya & Vicent Martines coords. *Corpus Informatizat del Català Antic (CICA)*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2006. En línia: <http://cica.cat/>.
- Viaplana, Joaquim. “La flexió verbal regular del valencià.” En Emili Casanova ed. *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarner: estudis de llengua i literatura*. València: Universitat de València, 1984. 391-407.
- Wheeler, Max W. “Changing inflection: verbs in North West Catalan.” En David Mackenzie & Ian Michael eds. *Hispanic Linguistic Studies in honour of F. W. Hodcroft*. Oxford: Dolphin, 1993. 171-206.
- . “The Evolution of a Morpheme in Catalan Verb Inflection.” En Martin Maiden, John Charles Smith, Maria Goldbach & Marc-Olivier Hinzelin eds. *Morphological Autonomy: Perspectives from Romance Inflectional Morphology*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 182-209. En línia: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199589982.003.0010>
- Wurzel, Wolfgang U. “System-dependent morphological naturalness in inflection.” En Wolfgang U. Dressler, Willi Mayerthaler, Oswald Panagl & Wolfgang U. Wurzel eds. *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1987. 59-96. En línia: <https://doi.org/10.1075/slcs.10.22wur>
- . *Inflectional morphology and naturalness*. Berlín: Kluwer Academic Publishers, 1989.